

Драго Тодић¹

ПОЈАМ КУЛТУРНОГ ПЕЈЗАЖА У ГЕОГРАФИЈИ

Увод

Већина аутора који су се бавили проблемом културног пејзажа слажу се да се он проучава са стајалишта односа човјека и природне околине, са нагласком на његовој еволуцији са природног до културног пејзажа. При томе се користе релевантне теоријско-методолошке поставке географске науке на основу којих се могу издвојити основни типови културног пејзажа. Очито је да су пејзажи све мање природни, а све више културни што треба сагледати на основу историјских, економских, демографских, културних и сличним услова развоја. Свакодневне промјене културног пејзажа прате разни проблеми које је потребно сагледати, одредити њихове узроке и посљедице и на основу тога указати на могућа решења.

Дефиниција и садржај појма културног пејзажа

Појам „пејзаж“ може бити протумачен на неколико начина који се међусобно не искључују, али могу имати и додатно значење. Он је као примарни објекат традиционалне географије био схваћен као непоновљива органска цјелина која се у односу према другим цјелинама одликује специфичностима и хомогеношћу. Такав концепт није постигао жељене циљеве јер је био преоптерећен дескрипцијом и недостатком темељних синтеза. Веома снажни глобални процеси индустријализације, урбанизације, деаграризације и други смањују пејзажне разлике, односно све више мијењају изглед природних пејзажа у културне. „Културни пејзаж“ има, дакле одређено значење које се може разликовати у детаљима, зависно од географског простора и процеса утицаја појединих култура на околину, што даје печат културном пејзажу.

Пејзаж (фран. Paysage) јесте предео који се својим одређеним изгледом и карактеристикама као цјелина разликује од других предјела. То је прије свега визуелна појава околине која се пружа пред нама. У стварности то је дио (портрет) земље који око може обухватити једним погледом (1, 262-263). У теоријским радовима из ове области још није у потпуности разријешен појам пејзажа у вези с одређивањем и бити његовог концепта

¹ Др Драго Тодић, доцент, Одсек за географију ПМФ, Бања Лука.

који се посматра у свјетлу његових промјена кроз прошлост, хоролошко начело и генетски приступ.

Први покушаји научног сагледавања и објашњења пејзажа са становишта географске науке везани су за другу половину 19. вијека у радовима њемачких и француских географа.

Њемачки географи 19. вијека у својим су проучавањима свели географску средину на свега неколико типова, што није дало добру подлогу за проучавање просторне егзистенције друштва као цјелине. Диркхајм (1899) је због тога покушао цјеловито приказати материјалну културу, укључујући ту и њен одраз на пејзаж. Друштвену (географску) стварност тумачио је двојством „унутрашње и вањске“ друштвене средине при чему наглашава важност културног пејзажа као морфолошког садржаја (2,14-15).

Ото Шлитер (1872-1952) усмјерио је тежиште свог рада на проучавање човјека на Landschaft (пејзаж) као видљиву слику његовог дјеловања на Земљи. У проучавању пејзажа користи се историјско географским методама при чему је задаћу географије видио у истраживању „морфологије културног пејзажа“. По њему је првобитни природни пејзаж (Urlandschaft) дјеловањем човјека трансформисан у културни пејзаж (Kulturlandschaft). Промјене пејзажа током времена проучава кроз анализу његових елемената, утврђивање облика и функција и просторно груписање на различитим нивоима (3,40). Иако је ова концепција у развоју географије и дефиницији пејзажа била важна, она је дала формални (физиономски) и историјско-генетски приступ јер је довела до бескрајних расправа о појму пејзажа.

Зигфрид Пасарге (1886-1958) у објашњењу појма пејзажа 1913. године и развоју географије Ландшафта уводи појам Landschaftkunde (познавање пејзажа) који је, према њему, наука о распореду и прожимању малих просторних јединица (Räume) и њихово спајање у јединствене саставне дијелове пејзажа (Landschaft) на земљиној површини (3,41).

Оскар Шмајдер (1891-1980), истакнути географ свог времена, иако је научну каријеру почео као геоморфолог, тежиште свог научног интереса усмјерава и на проблем проучавања преображаја природног пејзажа у културни пејзаж. При томе долази до изражаја историјска интерпретација садржаја преображаја пејзажа у склопу великих географских цјелина (3,43). Његови највећи радови посвећени су проучавању Новог свијета.

Карл Трол (1899-1975) има изузетну важност јер је допринио консолидацији њемачке географије у раздобљу после Другог свјетског рата, која је у националистичком раздобљу (1933-1945), кроз теме из геополитике, (Karl Haushofer) била зашла у мрачно раздобље. Рехабилитујући њемачку географију, дао је велики допринос развоју геоекологије кроз појам екотоп као најмању пејзажну јединицу у функционалном приступу. „Географско проучавање није се више могло сводити на утврђивање узрочне

међуовисности природних елемената и човјека и физиономских посљедица, већ се појаве на Земљиној површини као пејзаж проматрају с функционалног стајалишта“ (3,45).

Наведено раздобље у развоју њемачке географије требало је омогућити развој тзв. јединствене географије, јер уједињује природне и друштвене елементе. Изворни облик Ландшафт користи се у нашој географској науци као пејзаж, што одговара оригиналном француском појму *pausage*.

Осим издвојених типова на основи доминантних природних обиљежја (вулкански пејзаж, крашки пејзаж) типологије се могу обавити и на основи обиљежја насталих дјеловањем човјека. Тако се може издвојити индустријски, социјалногеографски, аграрни и урбани пејзаж унутар којих се могу издвојити подтипови.

При проучавању морфологије Ландшафта (пејзажа) могу се издвојити морфо-генетски приступи: еволуцијски, бихејвиористички, социјалногеографски, хоролошки и еколошки (3,160-164).

Пол Видал де ла Блаш (1845-1918) главни је протагонист француске модерне географске школе која се почела развијати, као и у осталим европским земљама, у другој половини 19. вијека. Видалов концепт социјалне географије заправо се изједначава с регионалном географијом обиљежио је дуго времена комплетну француску географску школу.

Тежиште његовог проучавања јесте човјек и његов однос према околини. Концепт развоја географије спада у вријеме развоја аналитичких метода у проучавању природе и друштва те њихове међузависности. Иако разматра културни пејзаж, не сматра га одразом дјеловања људи на земљиној површини, већ начином живота скупина људи које настају у склопу географске околине (3,46-47).

Већина Видалових насљедника дјеловала је у духу његове географске школе кроз развој регионалне географије, географије становништва и проучавања аграрног пејзажа. У развоју антропогеографије био је наглашен историјско-географски приступ.

Развој географије у Америци био је дуго под јаким утицајем европске географије. Међутим, Карл Сауер се сматра оснивачем модерне „културне географије“ у Америци као географске поддисциплине. Дуго времена проучавала је узајмно дјеловање културе људских заједница и њиховог природног окружења.

Од самог почетка развоја, као главни објект проучавања искристалисао се културни пејзаж као резултат трансформације природног пејзажа под утицајем култура људских заједница. Сауер је заслужан за развој морфологије пејзажа који посматра у свјетлу културних промјена кроз прошлост. При томе највише примјењује историјску методу и хоролошко на-

чело с тежиштем проучавања на материјалној манифестацији културних промјена, при чему предност има генетско објашњење умјесто еволуцијског (3,163).

Нова културна географија

Средином 80-их година 19. вијека појавио се смјер који се дистанцирао од традиционалних погледа те себе прогласио „новом културном географијом“. Био је то нови поглед на културу и културни пејзаж у оквиру културне географије унутар науке. Протагонисти новог процеса у америчкој географији су: Данкан, Казгров, Даниелс и др. Нова културна географија схвата културни пејзаж као организован скуп објеката, односно као сложен текст испуњен знаковима и симболима, преко кога се преноси, репродуцира, искушава и истражује социјални систем. Она у свом истраживачком поступку не хомогенизује пејзаж, него га, насупрот томе, сецира, рашчлањује. Она у пејзажу истражује поједине знакове који упућују на различите културе које се на заједничком простору преклапају (4,30-31).

Узимајући у обзир чињеницу да је културни пејзаж настао под утицајем човјека, односно људских заједница, на природни пејзаж, могу се издвојити основни типови пејзажа у оквиру културног пејзажа. Они зависе од дужине утицаја, временске дистанце, положаја, мијешања култура, политичких утицаја, правца економског развоја и сл. Очито је да су пејзажи све мање природни, а све више културни. При тој анализи утицаја неминовно је користити квантитативне податке и анализе јер они помажу у истраживању начина на који су људи (људске заједнице) мијењали и мијењају простор око себе.

У проучавању културног пејзажа циљ је да се на темељима релевантних теоријско-методолошких поставки географске науке, произишких из историјских, економских, демографских, културних и сличних услова развоја, сагледа културна физиономија – културни пејзаж одређене територије. Но треба нагласити међузависност природних, историјских и савремених друштвених услова и фактора развоја – трансформације културног пејзажа. Такав просторни систем прате разни проблеми које је потребно сагледати, одредити њихове узроке и посљедице и на основу тога указати на могућности превазилажења.

У развоју културног пејзажа, велику улогу имала је индустријализација и начин искориштавања земљишта у руралном подручју, што се рефлектује кроз развој урбаног и саобраћајно-туристичког пејзажа. Такав процес је током 20. вијека условио највеће промјене културног пејзажа које су изражене у социјалном и економско-географском развоју (слика 1).

Слика 1. – Основни правци у развоју културног пејзажа

Како је индустријализација одиграла велику улогу у промјени културног пејзажа тај процес можемо подијелити у неколико фаза које се међусобно разликују због различите динамике раста радних мјеста, различите локације и утицаја великих индустријских центара у окружењу. И индустрија је имала значајну улогу у кретању, промјени структуре и покретљивости становништва које је своју егзистенцију великим дијелом везивало за развој индустријског пејзажа.

Истовремено је, нестајањем изворних облика села, дошло до значајних промјена у руралном подручју, иако аграрне дјелатности још увијек у том подручју одређује основне елементе и пејзажа и функција. Аграрни простор је стално подложен промјенама, нарочито његов насељени и искоришћавани дио, који чини незаобилазни и саставни дио културног пејзажа. На тај начин се највећи дио природног пејзажа обликује у складу са специфичним начином дјеловања и живота човјека у њему.

Интензивне промјене у културном пејзажу, у смислу с промјенама у индустријском и аграрном пејзажу дале су печат развоју насеља (градска, мјешовита и сеоска) њиховој морфологији и физиономији. Готово су избрисане границе града и села у начину живота, типу изградње, вањском изгледу, висини зграда, могућности запошљавања и сл. Саобраћајни пејзаж доживљава промјене у просторном смислу, посебно изражене у модернизацији друмских саобраћајница од централног насеља до најудаљенијих села.

Елементе културног пејзажа можемо пратити на сваком кораку и док посматрамо те елементе, они доживљавају промјене чије вредновање захтијева широк распон критерија и елемената који су примјерени подручју, времену и могућностима материјалне природе.

Литература и извори

1. Brian Goodall, *Dictionary of Human geography*, London, 1987.
2. Карл Руперт и други, *Социјална географија* – превод, „Школска књига“, Загреб, 1981.
3. Др Милан Вреск, *Увод у географију*, „Школска књига“, Загреб, 1988.
4. Др Лаура Шакаја, *Културна географија – актуално редефинирање знанствених одредница поддисциплине и њезина мјеста у оквиру географске знаности*, Други хрватски географски конгрес 1999. године, Зборник радова, Загреб, 2000.